

VANDA BARANAUSKAITĖ

J. BALČIKONIS – A. MICKEVIČIAUS „GRAŽINOS“ VERTĖJAS

A. Žirgulyš 1974 metų „Mūsų kalbos“ 1-ajame numeryje išspausdino straipsnį „J. Balčikonį prisimenant“, kuriame pasakoja, kaip 1966 metais prof. J. Balčikonis norėjęs išleisti A. Mickevičiaus „Gražinos“ vertimą. Profesorius iš kuklumo nepripažinęs, kad „Gražiną“ išvertė pats ir tuomet Kaune, leidykloje, dirbusiam A. Žirguliui papasakojęs istoriją apie Kėdainių bajorėlį, davusį profesoriui pataisyti vertimo kalbą. Nelaimei, vertėjas miręs, tad išleisti šį vertimą – įvykdyti bajorėlio valią. Deja, šis vertimas viešumos taip ir nepasiekė: mat jau buvo išėję du „Gražinos“ vertimai (V. Sirijos-Giros ir Just. Marcinkevičiaus), ir trečiojo „Vaga“ nenorėjo leisti.

Leidyklos darbuotojams vertimo kalba pasirodė labai jau balčikoniška, bet patikėjo profesoriaus versija, manydami, kad tobulindamas vertimą, Balčikonis taip kalbą pakeitęs. Ir jei ne kalbininko A. Lyberio, profesoriaus giminaičio, liudijimas, jog matė „Gražinos“ vertimo rankraščius, taip ir nežinotume profesorių išvertus „Gražiną“.

Kad profesorius mėgo poeziją ir galėjo ją versti, patvirtina dar ir toks faktas: jaunystėje J. Balčikonis rašė ir vertė eilėraščius. Jie buvo spausdinami „Viltyje“ ir „Lietuvos ūkininke“. „Tuo metu jie buvo gana populiarūs. Antai Mikas Petrauskas parašė muziką pagal Balčikonio eilėraštį „Mes ir žuvom ir kentėjom...“, labai išpopuliarėjo „Kalinys“, virtęs liaudies daina, vėliau harmonizuotas J. Švedo, kaip tautosakos kūriniai, užrašyti eilėraščiai „Ateis laikai“, vertimas iš rusų poeto A. Pleščjevo „Paukštytė“. Balčikonio revoliucinę poeziją gerai vertino prof. B. Pranskus – statė jį greta poeto Jovaro¹. Eilėraščius J. Balčikonis pasirašinėdavo įvairiausiais pseudonimais: Trimitas, Sparnaitis, Bijūnėlis. „Gražiną“ vertė Silvestro Rimgai-los slapyvardžiu.

Daugelį dalykų Balčikonis vertėjas traktuoja savitai. J. Balčikonio „Rinktinių raštų“ įžangoje rašoma, jog jis paskelbė pluoštą vertingų darbų iš lietuvių onomastikos, yra rašęs dėl pavardžių lietuvinimo. Kad profesorius turėjo savą nusistatymą, matyti ir iš poemos vardų vertimo. Pagrindinės poemos veikėjos vardą *Gražina* jis pakeičia *Gražine*, kunigaikščio *Liutauro* vardas keičiamas *Liutvaru*, vietovardis *Nau-gardukas* tampa *Naugardu*, valstybės pavadinimas *Vokietija* – *Vokia*, *mozūrai* vadinami *mazovais*.

¹ Pupkis A., Mažiulis V. Juozas Balčikonis. – Kn.: J. Balčikonis. Rinktiniai raštai. V., 1978, t. 1, p. 11.

Skaitydami J. Balčikonio išverstą „Gražinę“, iš karto dėmesį atkreipiame į gausų žodyną. Vietoj įprastų, dėl dažno ir visuotinio vartojimo nublankusių žodžių kalbininkas parenka gyvesnius sinonimus. J. Balčikonio „Gražinės“ kalba liaudiška, gyva. Vertėjas nevengia šnekamosios kalbos žodžių. Gausiai vartoja tarminius žodžius bei formas, pvz.: „jei *apsaką* (pasakojimą) *tą atsidėjęs seket*“, „*galop antraip daryti apsistojo*“ (nusprendė), „*o žodžio tam apverst* (pakeist) *meilais ganėjo*“ (užteko), „*Liutvarą jos kunigaikščiu deda*“ (skiria), „*neturim čia gaisuoti*“ (gaišti), „*ėnu dar kartą vyro kelt greitųjų*“ (greitai), „*greta sustoję bendrą priešą kruša*“ (muša), „*oras menkas* (ne koks), *kažkoks vėjas*“, „*pailsusius bemat atgal nuspaudė*“ (nuvijo), „*ne pasvajys* (užsispyrimas) *jam koks užėjęs būtų*“, „*nėra gražu mums pyktis savybėje*“ (tarpusavy), „*jos veidas kaista, baisiai ji sujukus*“ (susijaudinus), „*atmink, ką lieptas, būkit susitaisę*“ (pasiruošę) ir t. t.

Nemaža „Gražinėje“ ir archaizmų, jie labai reikalingi: suteikia pasakojimui paslaptingumo, tarsi nukelia į senuosius laikus, pvz.: „prie durų *kunigės* (kunigaikštienės) eit pasiryžta“, žodis kunigė vartojamas M. Mažvydo raštuose, K. Sirvydo žodyne. „*Kryževių* (kryžiuočių) *siuntinius* (pasiuntinius) išbrukt pavyko“ – žodis *kryževiai* randami A. ir J. Juškų, S. Daukanto darbuose, *siuntiniai* – S. Slavočinskio giesmyne, K. Sirvydo žodyne. Senuosiuose raštuose randami ir kiti J. Balčikonio vartoti archaizmai: „*ką, viešpačia* (valdove), *girdžiu?*“, „*tai kunigas*“ (kunigaikštis), „*po kiemus* (kaimus) toliau kur išikūręs“, „ir sakalas – garbė tikra *medėjo*“ (medžiotojo), „*tai motė* (moteris), nors ji vyro ginklais segi“.

Vertime sumirguliuoja ir vienas kitas retas žodis – J. Basanavičiaus ir V. Pietačio vartotas, bet taip ir neprigijęs *gardas*: „vieniams jis duoda *gardą* (miestą), duoda žemę“. Akį patraukia ir paties kalbininko žodis *arioti*, pavartotas nauja reikšme: „čia lenkų kraštą traukiame *arioti*“ (niokoti).

Įvairių leksinių grupių žodžiai, vartojami vertime, pasižymi potencialiu estetiniu krūviu. Kultūrinės tradicijos prasme archaizmas *medėjas* semantiškai ne tas pats, kas *medžiotojas*, *kunigo* nepakeisi *kunigaikščiu*, *kiemo* – *kaimu*. Tarmybės ir archaizmai sukuria istorinį koloritą. Beveik visos tarmybės yra raiškūs šnekamosios kalbos žodžiai, tačiau jų poetinis transformavimas ne visur sėkmingas: netinka romantinei poetai, kelia kitokias asociacijas, pvz.: „baisiai ji *sujukus*“ (susijaudinus), „bet tavo vyrams *skirtas* (skirtumas) yra esminis“.

Dabar mėginkime apžvelgti ilgesnę vertimo atkarpą. Sugretinkime J. Balčikonio vertimą su kitų vertėjų darbais. Kuo išsiskiria J. Balčikonio vertimas?

Imkime pavyzdžiu auštančio ryto aprašymą:

*Juž noc pierzchała, już rózone włosy
Zorza po wschodnim roztacza obłoku.*

J. Balčikonio vertime nelieta švytinčių aušros plaukų, įsmeninimo, mintį vertėjas perteikia paprasta liaudiška kalba, taip, kaip apie švintančią aušrą pasakytų kaimo žmogus:

*Nors dar naktis, dangaus jau vienas šonas
Rytuos nuo atspindžių aušros raudonas...*

Originalo prasmė perteikta, nors ir ne tapačiu vaizdu, nors ir be aliuzijų į antikinę literatūrą (romantikams antikinė literatūra buvo idealas). Pakeista ir vertimo sintaksė. Pirmąjį sakinį vertėjas pailgina antrojo sakinio puse, dingsta pasikartojantys „jau“, tačiau vertimo prasmei tas nepakenkia: sakinyss sklandus, nors ir be poetinės gyselės.

Just. Marcinkevičius pirmąjį originalo sakinį suskaido į du, dėl to išlaiko originalo kalbos dinamiką ir skambėjimą, tačiau meninį vaizdą taip pat pakeičia:

*Baisi naktis praėjo. Greitai švis,
Rytuos dangus lyg purpuru nulietas.*

V. Sirijos-Giros vertimas primena liaudies dainą. Vertime „aušrinė“ ir „debesis“ tampa deminutyvais, meninis vaizdas neišlaikomas. Sintaksė taip pat pakeista, tačiau, kaip ir ankstesniuose vertimuose, prasminis turinys perteikiamas.

J. Žilius – Jonila šias eilutes verčia pažodžiui:

*Jau diena aušta, jau kasos aušrinės
Balta šviesa savo dangų apklojo...*

Vertėjas tiksliai perteikia originalo meninį vaizdą, išlaiko įsameninimą, aliuzijas į antikinę literatūrą (prisiminkime Homero „Odisejos“ Aušrą raudonpirštę), tačiau vertimas neskambus, panašus į prozos tekstą. Originalo sintaksę J. Žilius-Jonila pakeičia: dviejų sakinių originalo pastraipa virsta vienu sakiniu, tačiau prasminis turinys dėl to nepakinta, išlaikomas pasikartojantis „jau“.

Dar vienas pavyzdys. Jame piešiamas paslaptingas Naugarduko pilies vaizdas naktį, smulkiai aprašoma kiekviena detalė:

*Po wałach z darni i po sinym piasku
Olbrzymim słupem łamał się cień bury,
Spadając w fosę, gdzie wśród wiecznych cieśni,
Dyszala woda, pod zielonych pleśni.*

Originalo sintaksė neišlaikoma nė viename vertime, keičiama žodžių tvarka, neadekvatus originalui sakinių jungimas.

J. Balčikonio vertime atsiranda informacija, kurios originale nėra (menamoji informacija), ją tik jaučiame esant:

*Toli šešėlį bokštai meta ilgą.
Aplink gilus vandens griovys juoduoja,
Ramus paviršius jo maurais aptrauktas,
Tačiau per jį nežengs svetys nelauktas.*

Vertimas vaizdingas, prasmė perteikta, nors meninis vaizdas ir ne visai tikslus. Dings-ta originalo spalvinis išpūdis: „melsvas smėlis“, „žali pelėsi“. Tačiau „maurai“ jau savaime perteikia ir spalvinį išpūdį, ir skamba žymiai natūraliau už „žalius pelė-sius“. Vertime pavartoti tropai: sinekdocha „šešėlį meta bokštai“, antropomorfi-zacija „bokštai meta“. Šios meninės priemonės pagyvina vertimą.

Vos ne pažodžiui šias eilutes išvertė V. Sirijos-Gira:

*Pilies šešėlis tartum stulpas gulė
Ant melsvo smėlio, pylimo, į gylį
Perkaso krito, kur drėgnam pavėsy
Vanduo alsavo tarp žalių pelėsių.*

Čia, kaip ir originale, išlaikomas įsmeninimas „vanduo alsavo“ ir spalvinis įspūdis, tačiau vertimas skamba negyvai, sakiniui trūksta gyvumo, jis peršoka eilutės ribas.

P. Armino-Trupinėlio vertimas:

*Ant gelsvų smilčių ir ant volų pilies
Šešėliai tartum milžinai gulėjo,
Tartum į griovį jų dalis įgrūsta,
Kur senas vanduo ir pelėšiai pūsta.*

Šalia vieno originalo „veikėjo“ (vanduo) vertime atsiranda dar ir antras, padarytas iš vietos aplinkybės (pelėšiai). Ne kaip skamba „senas vanduo“, kliūva eiliavimas. Turėdami omenyje, kad tai pats pirmasis „Gražinos“ vertimas, per daug priekabūs negalime būti.

Just. Marcinkevičiaus vertimas, nors grakštus ir skambus, iškreipia originalo prasmę:

*Velėnų pylimu aukštyn pakilę,
Smėliu šešėliai šliaužia dideli.
Pavargę jie į griovį krinta seną,
Kur tarp žolių gaivus vanduo čiurlena.*

Sukuriamas visiškai naujas meninis vaizdas. Tiesa, romantiškas, koks ir turėtų būti romantinėje poemoje, bet šios poemos autorius siekė perteikti ne giedrą čiurlenančio vandens nuotaiką, o parodyti paslaptinę ir baugią nakties ramybę, kurią vandens čiurlenimas tik drumstų. Be to, griovyje, kuris juosia pilį, vanduo negali čiurlenti, o juo labiau būti gaivus.

Lygindami vertimus su originalu ir vieną su kitu, rastume daug įdomių dalykų, bet tam reikėtų platesnio darbo. Galima paminėti, jog ne vienas Balčikonis keitė *Gražinos* vardą. P. Arminas-Trupinėlis *Gražiną* vertė *Gražioji*. Jonila poemą stengėsi kuo labiau sulietuvinti: *Naugardukas* virto *Naujapile*, *Liutauras* – *Liūtauru*. V. Sirijos-Gira *pasiuntinius* vertė *legatais*, J. Balčikonis – *siuntiniais*. Balčikonius kryžiuočių ordinas panašus į „dauggalvę gyvatę“, Girai – į „hidrą“, Marcinkevičiui – į „slibiną“.

Jau iš trumpo vertimų lyginimo galime daryti šiek tiek tokias išvadas. J. Žiliaus-Jonilos ir P. Armino-Trupinėlio vertimuose siekiama kuo didesnio vaizdinio tikslumo, kartais užmirštama pasižiūrėti, ar vertimų kalba lanksti, lengva skaityti. V. Sirijos-Giros vertimas ne visados meniškai tikslus, kai kur mėginama versti pažodžiui, tačiau daug gelbsti poeto talentas. Just. Marcinkevičiui pirmiausia rūpi išlaikyti originalo koloritą, nuotaiką ir skambėjimo dinamiką. J. Balčikonis vertimą sąmoningai archaina, originalo vaizdus pateikia taip, kaid jie būtų artimi lietuvių

pasaulėjautai. Jaučiama kalbos liaudinimo tendencija. Silabinę vienuolikos skiemenų eilutę jis verčia penkiapėdžiu jambu, kuris – artimiausias silabinės eilėdaros pakaitas. J. Balčikonio darbas – vienas tobuliausių filologinio vertimo pavyzdžių – veik visur laikomasi tikslaus vertimo būdo, vartojami idiominių posakių paaiškinimai, sakiniai sklandūs, nors ir be poetinio polėkio.

„Gražinės“ vertimą profesorius ne kartą taisė, ieškojo vaizdesnio ir gyvesnio pasakymo. Vardažodines konstrukcijas keitė liaudies šnekamajai kalbai būdingesnėmis raiškos priemonėmis, tobulino rimus. Stengėsi pasakyti kuo vaizdingiau, kuo apčiuopiamiau, nors dėl to kai kur pakito originalo poetika. Štai keletas pavyzdžių:

*Nemiega jis – tai artimi žinojo,
Bet rūmų žmonės ir pilies sargybos
Garbingi vyrai iš pačios tarybos
Pabelst valdovui į duris bijojo.*

Šias eilutes taip taiso:

*Nemiega jis, saviškiai žinojo,
Nors reikalas svarbus toks atsirado,
Kurio išspręsti negali be vado,
Bet vadui pabelst į duris bijojo.*

Žodis *saviškiai* konkretesnis už žodį *artimus*, o *valdovo* keitimas *vadu* rodo poemos veiksmo svarbą, kai visi laukė, kad Liutauras būtų ne tik valdovas, bet ir kovos vadas. Visiškai pakeistos 2 ir 3 eilutės. Jos tampa informatyvesnės, dingsta minties perkėlimas, kalba gyvesnė: išplėstinis vientisinis sakinyss pakeistas dviejų laipsnių šalutiniu sakiniu.

Versdamas eilutes

*Tarybos žodis jo išmintingiausias,
Kovos lauke jis už visus narsiausias,*

vertėjas turbūt vengė kalbos monotonijos, todėl surimuotus aukščiausiojo laipsnio būdvardžius keičia visai kitais žodžiais.

*Taryboj duoda gerą vis sprendimą,
Kovos lauke jo ginklas viršų ima.*

Be to, įsmeninimas „ginklas viršų ima“ vaizdingesnis ir liaudiškesnis.

*Sakys, tu turtų prisiplėšt norėjai,
Ir žemę svetimą užpult turėjai.*

Šias eilutes taip taiso:

*Sakys, jam turtas svetimas magėjo,
Godišius kelio griebė užpuolėjo.*

Taisymą pagyvina vaizdingasis veiksmazodis *magėjo*, antrojo asmens keitimas trečiuoju, nes norima perteikti kitų požiūrį į valdovą, o ne pačiam kalbėti į jį. Emocinį atspalvį suteikia veikėjo pavadinimas *godišium*. Išradingesnis rimas.

Eilutės

*Puošniai kryževiai štai tvirtovės stato,
Pažvelgs į jas, jau prūsą baimė krato.*

tobulinamos net du kartus:

*Kryževių puošnios statomos tvirtovės,
Nuo jų daug kenčia prūsai negerovės.*

ir

*Kryžiuočių puošnios pilys žemėj prūsų,
Iš ten pavergt jie tyko kraštą mūsų.*

Taip daroma tikriausiai dėl rimas. Antrame ir trečiame taisyme prarandamas pirmojo vertimo įsameninimas, užtat išvengiama „puošnaus statymo“. „Puošnios pilys“ trečiajame vertime skamba įtikinamiau už „puošnias tvirtoves“.

A. Žirgulio žodžiais, „tai ne poeto profesionalo, o kalbos specialisto darbas. Nors ir jautęs polinkį poezijai, visą gyvenimą jis kalė ir gludino prozos kalbą, su poetinės kalbos raida retkarčiais tesusisiekdamas. Trumpalaikiai kontaktai negalėjo duoti tiek poetinės kalbos išgalių, kiek tas prieinama žmonėms, kuriems poezijos menas yra pagrindinė specialybė...“²

Ю. БАЛЬЧИКОНИС — ПЕРЕВОДЧИК «ГРАЖИНЫ» А. МИЦКЕВИЧА

Резюме

Статья знакомит с Ю. Бальчikonисом — переводчиком поэзии. Обсуждается перевод поэмы А. Мицкевича „Гражина“, выполненный Ю. Бальчikonисом.

В переводе Ю. Бальчikonиса многие языковые явления трактуются по-своему, употребляются слова разных лексических слоев.

Перевод Ю. Бальчikonиса сравнивается с другими литовскими переводами „Гражины“ (Й. Жилюса-Йониля, П. Арминаса-Трупинелиса, В. Сириёс-Гиры, Юст. Марцинкявичюса). Обращается внимание и на исправления перевода, внесенные самим Ю. Бальчikonисом с целью достижения наибольшей народности языка.

² Žirguly A. Literatūros keliuose. — V., 1976, p. 105.